

Т. В. Вовкаспірант кафедри менеджменту природоохоронної діяльності
Донецького державного університету управління**С. Ф. Марова**доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри менеджменту природоохоронної діяльності
Донецького державного університету управління

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В ШКОЛІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ І ПІДХОДІВ

У статті розглянуто і проаналізовано наукові парадигми системи середньої освіти, пов'язані з екологічним аспектом. Виявлено недоліки механізмів державного управління системою екологічної освіти.

Ключові слова: середня освіта, екологічна освіта, екологічна освіта в середній школі, управління екологічною освітою, механізми управління у сфері середньої освіти.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови екологічної державності та духовного відродження українського народу велике значення надається екологічній освіті. Саме вона має вирішити завдання щодо підготовки освіченої молоді, здатної приймати свідомі рішення у сферах життя, де поєднуються проблеми окремої людини, суспільства і довкілля [10].

Шлях до високої екологічної культури суспільства лежить через ефективну екологічну освіту. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства і природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею) повинна стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України [10].

Недоліки екологічної освіти і виховання мають високу ціну для людства, адже екологічна несвідомість нерідко стає причиною глобальних, передусім соціально-економічних, проблем. Аналіз свідчить, що у 56% літературних джерел з екологічних питань, які видавалися в Білорусі, Казахстані, Латвії, та у 67% зарубіжних видань за останні 10–12 років йдеться про проблеми екологічної освіти і виховання [11]. Водночас система механізмів державного управління екологічною освітою майже не розглядається. Основний акцент робиться на педагогічну складову.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Останнім часом проблема взаємодії людини і при-

роди стала вельми гострою, а вплив людського суспільства на навколишнє середовище набуває глобальних масштабів. В умовах екологічної катастрофи, що насувається, величезне значення має екологічне виховання як складова морального виховання людей будь-якого віку і професії. У статті ми розглядаємо сучасні підходи та парадигми щодо механізмів державного управління у системі середньої екологічної освіти.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі наявних наукових підходів до управління екологічною освітою, концепціями і парадигмами.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиріччя у наукових працях, присвячених проблемам збереження довкілля та гармонійному розвитку людства, значна увага зосереджується на питаннях формування екологічної культури і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію у світі, регіоні, місці проживання, обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

Усі наукові дослідження можна умовно розділити на кілька частин. По-перше, концепції управління екологічною освітою, побудовані на ідеї формування екологічного мислення та екологічної свідомості. По-друге, концепції управління екологічною освітою, побудовані на ідеї формування екологічного світогляду. Тепер розглянемо кожну частину окремо.

Наукові дослідження, присвячені розробці моделей управління екологічною освітою, спрямовані на формування певних якостей особистості школяра, проводяться з 50-х років минулого століття (С.В. Постнікова, Н.М. Верзиліна та ін.). Як стверджує Р.В. Горелова у монографії, присвяченій дослідженню екологічної культури, у сучасній школі простежуються періоди, що характеризуються переважною спрямованістю моделей управління екологічною освітою на досягнення певних якостей особистості учня: з початку 1970-х рр. – це було просвітництво, з другої половини 1980-х рр. – формування екологічної культури і турботи про захист природного середовища, з початку 1990-х рр. – формування відповідального ставлення до природи і становлення екологічного мислення [5, с. 17].

Така періодизація щодо управління екологічною освітою, на нашу думку, не цілком відповідає реальному стану, оскільки з початку виокремлення екологічної освіти в освітній напрямок у більшості робіт основною метою є ідея «формування відповідального ставлення до природи». Особливо активно вона використовувалася у працях природничого та природоохоронного періодів розвитку шкільної екологічної освіти. Це пояснюється впливом видатних учених-основоположників ідеї поширення екологічних або природоохоронних знань у системі шкільної освіти, таких як В.А. Єрмолаєв, А.Н. Ільїн, В.П. Каленська, С.В. Левіна та ін., яка зберігається до цього часу у практичних та теоретичних розробках.

Розробкою інших психолого-педагогічних аспектів екологічної освіти і виховання займалися Є.В. Горлачов, В.М. Постніков, Г.А. Ягодін та ін. Парадигматичні завдання цих досліджень полягають у пошуці найбільш чутливих психологічних аспектів особистості школяра, ефективно реагують на педагогічні прийоми і приносять позитивні результати щодо зміни ставлення до природи з тим, щоб зробити формування цих якостей метою екологічної освіти. У практиці такої освіти, крім формування екологічної культури, найбільший вираз знаходять ідеї формування екологічного мислення й екологічної свідомості підростаючого покоління.

З 2003 р. проводиться міжнародний конкурс-фестиваль педагогічних розробок під назвою «Фестиваль педагогічних ідей «Відкритий урок». Це відкритий сайт, на який приходять тисячі робіт різних викладачів і науковців.

Нами проведено аналіз педагогічних розробок, які надходять на конкурс. Аналіз свідчить

про те, що науковці-педагоги зосереджують значну увагу на розвитку цих якостей у вигляді мети і результату управління екологічною освітою. За 2003–2013 рр. у фестивалі взяло участь 90 000 педагогів та інших працівників системи освіти, якими було представлено 126 824 творчих робіт. Усі роботи розподілено за тематикою у 30 розділів, що відповідають різним аспектам шкільного життя. Виключивши роботи, які стосуються формування практичної, дидактичної або методичної спрямованості (статті, навчальні програми, конспекти уроків та методичні рекомендації педагогічно-корекційного характеру), – 64 107 робіт. З них більше половини, а саме 62 717 робіт, зміст яких пов'язаний із викладанням різних дисциплін, переважно не пов'язаних з екологією. Розподіл учасників конкурсу за тематикою робіт наведений у табл. 1.1.

Табл. 1.1

**Розподіл учасників конкурсу
за тематикою робіт**

Секції конкурсних робіт	Країна-учасник	Кількість робіт
Основи безпеки життєдіяльності	Білорусь	450
	Латвія	380
	Казахстан	560
	Україна	320
Біологія	Білорусь	748
	Латвія	834
	Казахстан	694
	Україна	420
Екологія	Білорусь	1150
	Латвія	957
	Казахстан	546
	Україна	250

У таблиці наведено дані розподілу праць, поданих до участі у конкурсі за природним напрямком. Аналізуючи їх, можна зробити висновки, що проблемам екології та безпеки життєдіяльності найбільше приділяє увагу Білорусь, а найменше – Україна.

На роботи, присвячені проблемам організації управлінсько-господарської діяльності екологічної освіти, доводиться 1 075 розробок, що складає 1,5% від загальної кількості предметних робіт. Для порівняння: максимальну кількість розробок представлено з предмету математика – 15%, мінімальну – з предмету основи безпеки життєдіяльності (ОБЖ) – 0,9%.

Цей показник свідчить про те, що управління екологічною освітою посідає певне місце у шкільній освіті і є актуальним для вивчення.

Його можна умовно поділити на чотири підгрупи для виховання школяра у процесі навчання у закладах середньої освіти:

- виховання екологічної культури (любові, почуття відповідальності тощо);
- формування екологічного мислення;
- формування екологічної свідомості;
- формування екологічного світогляду [8].

Проаналізуємо першу групу «виховання екологічної культури» з позиції державного управління. Згідно з трактуванням С.Л. Рубінштейна, «мислення – це рух мислі, зв'язок, який веде від окремого до загального і від загального до окремого» [11, с. 384]; «мислення у системі державного регулювання – це найвища форма відображення об'єктивної реальності, яке складається цілеспрямованим і узагальненим пізнанням у суб'єктів державного управління і їхнім відношенням до предметів і явищ регулювання у творчому контексті, нові ідеї з позиції прогнозування, події і дії. Виникають і реалізуються у процесі становлення і рішення практичних і теоретичних проблем державного управління» [11, с. 391]. Механізми мислення С.Л. Рубінштейн розглядає у наступному контексті: «у процесі пізнавального мислення – це об'єкт, у який входять усі нові механізми зв'язку і в силі яких є нові якості регулювання системи екологічної освіти; вони, у свою чергу, фіксуються у нових поняттях і понятійних характеристиках, з об'єкту тим самим наче вичерпуючи весь новий зміст; він повертається другим боком, де виявляються все нові якості» [10, с. 98–99].

Комплексна довгострокова програма ООН щодо освіти в інтересах сталого розвитку була підтримана урядами різних країн на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку у вересні 2002 р. у Йоханнесбурзі. 57-ма сесія Генеральної асамблеї ООН у 2003 р. ухвалила резолюцію про десятиліття освіти щодо проблем сталого розвитку під егідою ООН (починаючи з січня 2005 р.) і призначила Комітет ООН з освіти, науки і культури провідним органом щодо її здійснення. До сьогодні ця програма виконується на всіх рівнях освіти. У її рамках було внесено у ліцеях і гімназіях у 10–11 класах предмет екологія.

Розглядаючи наукову діяльність у рамках довгострокової програми ООН, слід виокремити таких учених, які займаються тематикою підготовки фахівців з екологічної освіти у середній школі: Т.В. Анісімова, Б.Г. Ананьєв, А.А. Баталов. У своїх роботах науковці зосереджують увагу на екологічному вихованні школярів, по-

чинаючи з п'ятого класу, використовують методичну роботу в екологічних об'єднаннях учнів, таких як «Еколіс», «Дерево життя» тощо.

Окремо варто зупинитися на працях Н.Ж. Дагбаєвої, а саме – «Шкільна екологічна освіта для стійкого розвитку місцевого співтовариства. Географія і екологія в школі XXI століття» [6]. У цій роботі пропонується методологічна база для освіти середніх навчальних закладів із першого до одинадцятого класу з використанням сучасних інформаційних технологій. Науковець вважає, що під час використання візуальних проєкцій із першого класу учень наприкінці навчання одержує повне розуміння про екологічне середовище і його захист. Таким чином, екологізація освіти є однією з істотних вимог, що висувуються до моделі сучасної і майбутньої освіти.

У програмній розробці «Шкільна екологічна ініціатива» С.М. Мірошкіної [10] ведеться перелік заходів з екологічної освіти, які виконуються з 2010 р. до сьогодні у різних куточках нашої держави на базі середніх навчальних закладів. Програма має свій реєстр лауреатів і переможців у галузі екології серед школярів. Це унікальний здобуток сучасної екологічної освіти в Україні.

У рамках цього проєкту В.І. Танчик має розробку «Екологічно-просвітницька діяльність Херсонської наукової і технічної бібліотеки на 2012–2013 рр.» [11], у якій, зокрема, висвітлено роботу екологічної спрямованості в дитячих бібліотеках-філіях, що входять до складу Херсонської ЦБС.

Висновки і пропозиції. Аналіз наукових джерел і стану фахової підготовки школярів дає підстави стверджувати, що проблема гуманізації шкільного навчання у процесі освіти досліджена недостатньо. Відсутні спеціальні педагогічні дослідження, присвячені формуванню екологічної освіти у школі та її впливу на особистість майбутнього абітурієнта. Водночас потребує розробки структура цього феномену, визначення комплексу педагогічних умов його становлення, дослідження впливу екологічної освіти на школярів.

Вивчення наукової літератури і практики в галузі екологічної освіти виявило певні суперечності, які підлягають розв'язанню експериментально-дослідницьким шляхом, а саме:

- між складною та напруженою екологічною ситуацією в Україні, що склалася внаслідок відсутності орієнтованості економіки на екологічно безпечне середовище, безвідходне виробництво, здоров'я людей, та не зовсім об'єктивним

її відображенням у системі середньої екологічної освіти;

– між потребами ринку праці в компетентних, ініціативних, гуманістично спрямованих охоронцях довкілля, перспективне мислення яких здатне моделювати шляхи порятунку людства від екологічних криз і катастроф, і реальним станом підготовки майбутніх абітурієнтів як фахівців цього напрямку у ВНЗ;

– між очікуваннями школярів щодо використання у системі екологічної освіти інноваційних педагогічних технологій, заснованих на принципах людиноцентризму, і методичною консервативністю науково-педагогічних працівників, їхньою неготовністю до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями.

Список використаної літератури:

1. Ананьев Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьев. – 3-є вид. – СПб. : Вікторія Плюс, 2011. – 288 с.
2. Анісімова Т.В. Становлення екологічної культури особистості майбутнього вчителя в навчально-виховному процесі у ВНЗ : дис. ... канд. пед. наук / Т.В. Анісімова. – М., 2012. – 179 с.
3. Баталов А.А. Професійне мислення: філософські проблеми : дис. ... докт. філософ. наук / А.А. Баталов. – Свердловськ, 2014. – 323 с.
4. Горлач В.П. Формування екологічної культури особистості в освітньому процесі: регіональний аспект : дис. ... докт. пед. наук / В.П. Горлач. – Чита, 2010. – 376 с.
5. Горелова Р.І. Формування екологічної культури учнів у сучасній розвиваючій школі / Р.І. Горелова // Принципи, цілі, завдання формування екологічної культури учнів у сучасній школі : [монографія]. – М. : ІНІМ РАО, 2010. – Гол. III. – 50 с (рукопис). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inim-rao.ua>.
6. Дагбаєва Н.Ж. Шкільна екологічна освіта для сталого розвитку місцевого співтовариства / Н.Ж. Дагбаєва // Географія та екологія у школі XXI століття. – 2014. – № 7. – С. 36–42, 48.
7. Єрмолаєва В.А. Розвиток екологічного мислення старшокласників в умовах модернізації змісту освіти: на прикладі курсу «Економічна та соціальна географія світу» : дис. ... канд. пед. наук / В.А. Єрмолаєва. – Тюмень, 2012.
8. Про загальну середню освіту : Закон України // Голос України. – 1999. – 23 червня.
9. Про освіту : Закон України // Голос України. – 1996. – 25 квітня.
10. Захлебний А.Н. Розвиток загальної екологічної освіти в Україні на сучасному етапі // Україна в навколишньому світі. Сталий розвиток: екологія, політика, економіка / А.Н. Захлебний, О.Н. Дзятковська ; відп. ред. М.М. Марфенін ; під заг. ред. М.М. Марфеніна, С.А. Степанова. – К. : Вид-во МНЕРУ, 2011. – С. 144–170.
11. Зверев А.Т. Екологічний світогляд – основа сталого розвитку // XVI Міжнародна конференція «Екологічна освіта в інтересах сталого розвитку» : тези доповідей та презентацій на XVI Міжнародній конференції «Екологічна освіта в інтересах сталого розвитку» / А.Т. Зверев. – Мінськ, 2010. – С. 93–95.

Вовк Т. В., Марова С. Ф. Экологическое образование в школе: анализ научных парадигм и подходов

В статье рассмотрены и проанализированы научные парадигмы системы среднего образования, связанные с экологическим аспектом. Выявлены недостатки механизмов государственного управления системой экологического образования.

Ключевые слова: *среднее образование, экологическое образование, экологическое образование в средней школе, управление экологическим образованием, механизмы управления в сфере среднего образования.*

Vovk T. V, Marova S. F. Environmental education at school: analysis of scientific paradigms and approaches

Considered and analyzed scientific paradigms of secondary education related to environmental aspects. Identified deficiencies mechanisms of state management of environmental education.

Key words: *secondary education, environmental education, environmental education at secondary school, environmental education management, control mechanisms in the field of secondary education.*